

DİYARBAKIR İLİNDE FARKLI KÖY TOPLUMLARININ ETNOGRAFIK İNCELENMESİ

Dr. Ahmet GENÇLER*

ÖZET

Bu makalede, Diyarbakır ili kırsal alanlarında yaşayan altı farklı etnik gurubun sosyal ve kültürel yapısı karşılaştırmalı yöntemine göre incelenmektedir.

Dil, dinsel inanç ve toprak mülkiyeti temelerine göre birbirinden ayrılan etnik guruplar, ana çizgileriyle "Türkiye geleneksel köy kültürü" özelliklerini paylaşmaktadır (Yezidi gurubu hariç).

Din ögesi bütün guruplarda kültürel yapının merkezindedir; yapı din kurumuna göre şekillenmekte ve bunun etrafında bütünleşmektedir.

Şafi ve Yezidi guruplarında kültürel bütünleşme (cultural integration) sağlam ve ileri derecededir. Buna bağlı olarak, kültür değişmesi ve modernleşme bakımından oldukça kapalı guruplardır.

Hanefi ve alevi mezheplerine bağlı diğer guruplarda kültürel bütünleşme daha düşük düzeydedir. Bu nedenle, toplumsal değişime bakımından açık ve daha müsait toplumlardır.

Kırsal toplumların değişmesinde ve modernleşmesinde "ağalık" kurumunun başlıca engellerden birisi olduğu saptanmıştır.

ABSTRACT

In this paper, social and cultural structures of six ethnic groups in Diyarbakır rural area were studied by using field work and comparison method.

* Diyarbakır Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, sosyal antropoloji bilimi doçenti.

It was found that the ethnic groups selected on the basis of language, religious sets and land ownership share the main characters of "the Turkish traditional rural culture" in many respects (Yezidies excluded).

Religion is the central core of the cultures of all groups studied. Social and cultural structures are formed and integrated in the direction of their religions and believes.

In Şafies and Yezidies, cultural integration has had a very high degree. So, in the respect of cultural change and modernization, they are rather isolated groups.

Others (Hanefies and Alevies) show low degree of cultural integration. So, they are easy and ready groups to change their traditional way of life.

"Ağas" (land lords, owners of one or more villages) are one of the remarkable barriers in social change of the rural population.

İncelenen gurupların özellikleri ve gurup sembolleri:

No	Din veya mezhep	Ana dil Diğer	Örnek alınan köyler	Gurup sembolleri
1	İslam-Hanefi	Zazaça —	Yayıklı-Sabirli	{Z}
2	İslam-Şafi	Kürtçe —	Ehiköy-Körtç	{K}
3	İslam-Şafi	Kürtçe Ana köyü	Unur-Gürebeyli	{KA}
4	İslam-Alevi	Türkçe —	Bakacak-Şuhurda	{AL}
5	İslam-Hanefi	Türkçe Coğuşen	Arıbu	{G}
6	Yezidi	Kürtçe Ana köyü	Yasince	{Y}

DOĞAL ÇEVRE VE YERLEŞME

Yerleşme tarihçesi

Bölgede yaşadığı bilinen ilk halk *Sabirli-Hun* lerdir (M.Ö. 3500-1500). Daha sonra doğudan gelen *Alı* asıllı *Mitane* ler bölgeye yayılmıştır. M.S. yedinci yüzyıla kadar *Sıryani* ve *Ermeni* ler kırsal alanda hakim duruma gelmiştir. M.S. 639 da, Arap'ların bölgeyi fetihmesiyle bu gurupların varlığı kırsal alanda zayıflamış, giderek kaybolmuş ve yerini *Arap kültürü* ve *dili* almıştır.

Yerleşme ve kültür tarihi açısından günümüze kadar etkisini sürdüren önemli bir olay, ana dili kürtçe olan *Afermanoglu* beyliğinin Silvan'da kurulması ve kürtçe konuşan kabilelerin kırsal alanlara iskan

edilmesidir (M.S. 984). Bunun sonucunda kırsal alanda hakim bulunan arapçanın yerini kürtçe dili almıştır. Dil ve kültür bakımından oluşan bu yeni durumun günümüze kadar intikal ettiğini görmekteyiz (1, 2, 3.).

Diğer bir olay, 10-15 ci yüzyıllarda bölgeye kuzeydoğudan gelen *Türkmen* akınlarıdır. Bu arada bazı Türkmen'ler bölgede yerleşip kalmışlardır.

Diyarbakır bölgesinin yukarıda özetlenen yerleşme tarihine göre, "K ve KA" gurupları Mervanoğulları'na kadar uzanmaktadır. Bölgenin kuzeyinde dağlık kesimde yaşayan "Z" ler, 200-300 yıl kadar önce kuzeyden geleerek buralara yerleşmişlerdir. "AL" gurubu 10-15. yüzyıllar arasında gelen Türkmen'lerdir. "G"ler 1930-35 yıllarında Bulgaristan ve Yunanistan'dan geleerek devlet tarafından iskan edilmişlerdir. "Y" gurubu, elli altmış yıl önceleri Siirt ve Viranşehir civarından toplanarak getirilmiş, ırgat olarak çalıştırılan küçük bir azınlıktır.

Coğrafya, köy ve konut tipleri

Kuzey kesimi dağlık arazi: Diyarbakır ilinin dörtte biri kadardır. Seyrek maxı ağaçları arasında 2-3 dekarlık parçalar halinde tarlalara rastlanır. Yaz ayları sıcak ve kurak, kış ise kar yağışlıdır. Burada çoğunlukta olan "Z" köyleri dağınık birkaç mahalleden oluşmaktadır. Konutlar taş malzeme ile yapılmakta ve düz toprak damlıdır.

Oro ve düzlük arazi: Bölgenin dörtte üçünü kapsar. Kış mevsimi yağmur yağışlıdır. Makinalı tahıl tarımına elverişli olan bu kesimde "K ve KA" guruplarına dahil köyler çoğunlukta. "G, AL ve Y" köyleri bunların arasında küçük azınlıklardır. Köy tipleri topludur. Bir köy altı yerleşme biçimi olan "mezraa" lar büyük çiftlikler olarak dikkate alınabilir. Mezraalarda çoğunlukla "KA" gurubu yaşamaktadır. Düz toprak damlı olan konutlar kerpiçten yapılmıştır. "G" köylerinde meskenler ayrıcalık gösterir; bunlar çatılı kiremit örtülü ve bahçelidir.

Nüfus

Türkiye köyler nüfusunda, erkeklerin şehir merkezlerine iş göçü nedeniyle, erkek nüfus oranı kadınlarınkinden daha düşüktür.

Diyarbakır köy-kır toplumlarında ise bunun tersi sâkonusudur; erkek nüfus kadınlardan fazladır*. Bu özellik, incelenen guruplar arasında, Diyarbakır kırsal nüfusunun çoğunluğunu (% 80) oluşturan "Z, K ve KA" köyleri için geçerlidir. Bu guruplarda dış göç hızının düşük olması (% 0-15) toplumsal ve kültürel yapılarının bir sonucudur. Ağa köylerini temsil eden "KA" gurubunda bu özelliğin daha çarpıcı olması bu yargıyı kuvvetlendirmektedir***. Aynı guruplarda toplumsal ve kültürel değişim hızının da düşük seviyede kalması dikkati çekmektedir.

Bülgede azınlığı teşkil eden "G ve AL" gurubu köylerinde nüfus yapısı Türkiye köysel nüfusunun özelliklerine benzemektedir; bu guruplarda erkeklerin sayısı kadınlardan azdır; dış göç hızı da oldukça yüksektir***.

"Y" gurubunun Diyarbakır ili bölgesinde toplam nüfusu binin altındadır. Bu gurup dinsel inançları yüzünden dışı tamamen kapalıdır; dış göç hızı da sıfıra yakındır.

EKONOMİ

Toprağın niteliği ve topraktan yararlanma biçimi köy kır hayatının temelini oluşturmaktadır.

"Z" gurubu dağlık ve tepelik arazide yerleşmiştir. Bu köylerde 3-5 dekar sulu arazisi olanlar pamuk, susam ve mısır gibi geliri yüksek ürünlerden geçinebilmekte; topraktan yararlanamayan (% 53) hanelerin erkekleri kısa süreli tarım işçiliği için Adana civarına gitmektedir.

Düz ve ovalık kesimde yaşayan diğer guruplarda kuru tarım tekniğiyle yapılan tahıl ekimi temel geçim kaynağıdır. Ancak, hanelerin % 73 ünün 50 dekardan az veya hiç toprağı yoktur. Arazinin

* Urfa, Mardin, Siirt, Muz. Agr. Bitür, Van ve Hakkari illerinin köysel nüfusunda da erkeklerin oranı kadınlardan yüksektir. Kürtçe dilinin hakim olduğu bu köyler ile benzerlik mevcuttur (1970 genel nüfus sayımına göre).

** Göneydağı Anadolu bölgesinde sanayileşme hızı diğer bölgelere nazaran daha düşüktür. Bu faktörün de köyden şehre göçü olumsuz yönde etkilediği düşünülmektedir.

*** Türkiye'de köysel nüfusun dış göç hızı % 0.58 civarındadır. (Türkiye Nüfus Araştırması, 1966, Ankara, 1970).

% 67 si hanelerin % 2 sinin elindedir. "K, KA ve Y" guruplarında topraksızlar yada az topraklılar yakın zamana kadar yarıcılık ve marabacılık yapmak suretile geçimlerini sağlayabiliyordu. Bugün durum değişmiştir. Toprağın modern usüllerle (traktör ve biçerdöver) ekilip biçilmesi insan emeğine ihtiyacı azaltmıştır*. Buna rağmen, köy sahipleri hanelerin eski yerlerinde barınmasına göz yummaktadır. Bunun birinci sebebi, bu hanelerin gidecek yeri yoktur. İkincisi, toprak sahibi siyasal ve diğer alanlardaki nüfuzunu sürdürmek eğilimindedir. Haneler bir dam altında barınabilme olanağını köy sahibine tabi olmak suretiyle devam ettirebilmektedirler. Bu köylerde mer'a yoktur. Bu nedenle, hayvancılığın gelişebilme yolu tıkalıdır. Köy dışında mevsimlik çalışmaya alıpk degillerdir. Bunu ağa (toprak sahibi) da hoş karşılamaz; girmek isteyenler ailesini de beraber götürmek ve köyünü tamamiyle terketmek zorundadır. Görülüyor ki, özellikle ağa köyleri (KA ve Y) modern tahıl üretimine geçildikten sonra temel biyolojik ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma düşmüştür. Bu durum huzursuzluk, kadere hoyun eğmek ve umutsüzlük gibi psikolojik bir ortamın kaynağı olmaktadır.

"G ve AI." guruplarında topraksızlar ve az topraklı hanelerin üyeleri çeşitli alanlara yönelerek (Hayvancılık, ticaret ve mevsimlik tarım işçiliği) geçimlerini sağlamakta daha başarılıdır.

SOSYAL HAYAT

Aile ve akrabalık

Aile büyüklüğü ve aile tipi: Bazı araştırmacılar aile gurubunu inceleyen sadece aile büyüklüğü (ailede fert sayısı) üzerinde durmaktadırlar. Ailede kalabalık nüfusun önemli bir faktör olduğu inkar edilemez. Ancak, sosyo kültürel yapı ve toplumun tutum ve davranışları etkinlikle tahsil edilmek istenildiği zaman ailenin yapısı veya tipi daha önemlidir**.

* Bir traktörün ipinden emdiği tarım işçisi Nicholb'a göre 3-4, Helling'lere göre 5-9 kişidir (C.O. Tutumlu, 1963).

** Aile yapısı kavramı aile büyüklüğünden fazla bir şeydir: Ailede fert sayısı, ailede statüler (kompozisyon), bu statüleri dolduran kişilerin üsluplarıyla ilgili beşimlerin aile yapısını oluşturmaktadır.

Türkiye'de geleneksel köy yaşamında tarım tekniklerinde değişimler sonucu hanelerin parçalandığı ve küçüldüğü bir gerçektir (4). 1970 genel nüfus sayımına göre, Türkiye köysel nüfusunda aile büyüklüğü ortalaması 5.97 kişidir. İncelenen guruplarda aynı ortalamasının 7.6 kişi olduğu dikkate alınırsa, bölgemiz köylerinde tarım tekniklerinde gelişmelere rağmen aile parçalanmasının düşük seviyede kaldığı neticesi çıkarılabilir.

"AL" gurubu hariç, incelenen bütün guruplarda "ferdi, basit, dar" aile tipinin yaygınlığı dikkati çekmektedir. Bunlar arasında "G" gurubu, Kumeli'den gelen, şehir ve kasaba yaşam tarzını benimsemiş, yakın zamanlarda bölge köylerine iskan edilmiş topluluklardır. Bu bakımdan ferdi ailenin yaygınlığı bunlarda yadırganmamalıdır. Diğer yerli "Z, K, KA ve Y" guruplarında ferdi ailenin yaygınlığı daha çok bunların kültürel özellikleri olarak düşünülürmelidir⁶.

"AL" gurubunda ters bir durumla karşılaşılmaktadır. Bu gurupta geniş veya birleşik aile tipi yaygındır. Bunun birinci sebebi, büyük iş çevirmek, fazla kazanç sağlamak amacıyla 2-3 kardeşin emek, maddi olanaklar ve giderlerini birleştirmesi ve birarada yaşamalarıdır. İkincisi, yurt dışına giden bazı erkeklerin ailesini köydeki bir erkek akrabasının (Baba veya erkek kardeş) hanesinde bırakmasıdır. Dışa açık ve değişme hızı ileri derecede olan bu gurupta geniş aile tipine doğru yönelimi, değişen ekonomik şartlar karşısında "AL" gurubuna özgü yeni bir uyum şekli olarak kabul etmek gerekir.

İncelenen köylerde aile tipleri

	Z	K	KA	G	AL	Y	top %
Geniş aile tipi %	35.0	28.0	34.5	53.3	61.7	22.2	35.8

Ailede otorite ve aile içi ilişkiler: Türkiye geleneksel köy topluluklarında ailenin temel özelliklerinden biri babanın aile reisi olması, baskı ve otoriteyi (Kuvvet, yetki) elinde bulundurmasıdır. Ailede son sözü o söyler. Ekonomik faaliyetler, evlenme ve politik ilişkiler gibi alanlarda karar verme; aile fertlerinin görevlerini ve iş taksimini düzenleme; kontrol etme; cezalandırma veya mükafatlandırma yetkisi babadadır (5, 6, 7).

⁶ Aile kompozisyonu zaman boyutuna göre ele alındığında belirli aşamalarda geniş veya dar aile tipi özelliklerini göstermektedir.

"G" gurubu hatıç tutulursa, incelenen guruplarda Türkiye geleneksel köy topluluklarında görülen otorite kalıpları mevcuttur. Kadınlara mevkii erkeğin yanında sılıktır. Bununla beraber, ev işleri, beslenme, çocuk bakımı, doğum ve benzeri alanlarda kadın karar vermek hakkına sahiptir.

"G" gurubunda kadının mevkii diğerlerine nazaran daha yüksektir. Bu gurupta kadınlar ekonomik ve sosyal alanlarda da erkeğinin kararlarını etkileyebilmektedir. Miras ve eş seçimi gibi konularda haklarını kabul etmişlerdir. "G" lerdeki bu farklılık dışardan farklılaşmış bir gurup olarak gelmelerine bağlanabilir.

Faileler: "G" gurubu dışında incelenen gurupların hepsinde akraba evliliği yaygındır. "Z" lerde dayı ve teyze kızı ile, "K ve KA" larda amca ve hala kızı ile evlenmelere daha sık rastlanmaktadır. "AL ve Y" guruplarında her iki taraf (Ana ve baba tarafı) akraba evlilikleri tercih edilmektedir.

"G" lerde akraba evlilikleri iyi karşılanmamaktadır. Bu gurupta eş seçimi şehir tipine yaklaşmakta ve başlık alınmamaktadır.

Akraba gurubu ilişkileri: Türkiye geleneksel toplumlarında akrabalık ilişkileri aile gurubu dışında yegane ve en önemli ilişkilerdir. En geniş evlenmeler topluluğu akrabalığa ilişkin olanlardır (Erdentug, 1972).

İncelenen yerli guruplarda aile birliğinin varlığı, geleceği (Malı, canı ve hakları) büyük ölçüde "aşiretim" dedikleri akraba gurubunun gücüne ve etkisine bağlıdır. Ekonomik durumu iyi, yağlı ve tecrübeli kimseler akraba gurubunda liderlik statü-rolünü oynar. Liderler gurup içi ve guruplar arası ilişkileri tanımlar ve idare ederken gurup içindeki diğer haneler üzerinde kontrol ve otoriteye sahiptir. "AL" larını dışında kalan guruplarda, akraba gurubunu oluşturan haneler müşterek ekonomik faaliyetlerden kaçınmaktadırlar. Akrabalardan baba tarafı esas tutulur ve sevilir. Babası ölen çocuklara amcaları veya en büyük erkek kardeşleri "babalık" statü-rolünü oynar. Akraba gurubu askere giden kişinin evine sahip çıkar; hastalık ve ölüm gibi olaylarda bütün olarak hareket eder.

"G" lerde, yerli guruplarda olduğu gibi, akraba gurubu örgütlenmesi gelişmemiştir. Göçmen ailelerinin bölgeye intibaksızlığının ve

halgeyi tekerleme eğilimlerinin temelinde akraba gurubu ilişkilerinin zayıflığı da bulunmaktadır.

"Y" gurubunda aile ile köy birliği arasında, akraba gurubu gibi bir sosyal örgütlenmeden bahsedilemez. Akraba gurubunun görevini köy birliği karşılamaktadır.

Tabakalaşma ve politik organizasyon

Tabakalaşma terimi, bir gurubun diğer bir guruba göre yukarı yada aşağı seviyede görülmesi anlamında kullanılmaktadır.

"K ve KA" gurupları kendilerini diğerlerinden üstün görmektedir. Kendi kültürel değerlerini, kurumlarını ve adetlerini üstün tutmaları kültür değişmesi açısından önemlidir. "Z" gurubunda bu özelliğin bulunmaması ile, "Z" gurubunun daha azik, değişik partılara kısa zamanda uyabilen, değişmeğe müsait bir gurup olması arasında yakın ilişki bulunmaktadır.

"Z" lerde sosyal mertebeler (Social ranks) Zenginlik, soyluluk, meslek ve yaş faktörlerine göre sıralanmakta; din faktörü zayıf kalmaktadır. "K ve KA" larla mertebelerin sıralanışı farklıdır. Zenginlik bunlarda da birinci sıradadır. Ancak, bu gibi kimselerin aynı zamanda büyük arazi sahipliği (Ağalık), din adamlığı (Şeyhlik ve hocalık) ve henzeri statü-rolleri de vardır. Peygamber soyundan geldiklerini iddia eden şeyhler (Şeyyid) in otorite sahası daha geniştir; ve bunlara üstün derecede hürmet ve itibar edilir. Bunlar din görevleri yanı sıra, akraba gurupları arası ilişkilerde uzlaştırıcı "hakim" rolünü oynamakta ve toplumsal ahengi sağlamaktadırlar. İkinci sırada "geniş akraba gurubu liderliği" pozisyonu önemlidir. Bu liderler aynı zamanda din ögesiyle (Hacılık) mevkilerini güçlendirmek eğilimindedirler.

Köy politik organizasyonu (Köy idaresi) bakımından "Z" ler ile "K ve KA" lar arasında bazı farklar vardır. "Z" lerde akraba gurupları arasında rekabet ve mücadele açık ve seçiktir. "K ve KA" larında ise bu durum yoktur. Bunun başlıca nedenleri, K ve KA guruplarında toplumsal ve kültürel yapının bütünleştirici ve toplayıcı özelliğidir⁴.

⁴ "K ve KA" köylerinde şeyh ve din adamlarının varlığına rağmen; toplu yerleşme biçimi; dinsel değerlerin etkisi ve...

"Muhtarlık" mevkii söz konusu olunca, sadece "KA" lar diğerlerinden farklılaşmaktadır. "Z ve K" köylerinde en güçlü akraba gurubunun bir üyesi muhtar seçilerek devlet-köy ilişkilerinde aracı rolü oynar. Aynı akraba gurubunun gerçek lideri çoğunlukla geri planda kalarak muhtarı denetimi altında tutmaktadır. "KA" köylerinde ise çoğunlukla köy sahibi (Ağa) yada tayin ettiği vekili muhtar olmaktadır. Bunların bütün köy halkı üzerinde güçlü otoriteleri vardır. Bu köylerde dikkati çeken husus şudur: Muhtarın (ağa veya vekilinin) etrafında menfaatlanan ve sadık bir gurup ile çoğunluğu teşkil eden diğer haneler (küşkünler gurubu) arasında çatışma vardır. Ağanın gücünden ve köyden kovulmaktan çekinildiği için çatışma eylemsiz ve pasiftir.

"A1. ve G" guruplarında kişinin toplumdaki yeri zenginlik, meslek ve tahsille ölçülmektedir. Köy muhtarları köy çoğunluğunun desteğini kazanmış kişilerdir. Bu iki gurup politik organizasyon bakımından sadece bir noktada birbirinden ayrılmaktadır. "G" lerde köy toplumunun kişi üzerinde baskısı ve kontrolü yok denecek kadar azdır. "A1." gurubunda ise, kişi köy cemaatinin katar ve tutumuna bağlıdır. Mahal cemaat dışı kimselere satamaz ve kolaylıkla köyünden kopamaz. Bu nedenle "A1." köylerinin nüfusu büyümekte ve köyde cemaat dışı üyelere rastlanılmamaktadır.

"Y" gurubu, bölgede yaşayan bütün guruplara aşağı derecede görülmektedir. Hatta insan olarak kabul edilmemektedirler. "Y" lerin de kendilerini insan (ademoğlu) saymaması önemlidir*. Bu nedenle, izole ve ilkel bir hayat sürdürmektedirler. Diğer guruplarla her türlü sosyal münasebetten kaçınırlar. Şehir merkezlerine alışveriş için bile çok seyrek giderler. Devlet kurumları ile ilişkileri azkarı ölçüdedir. Birkaç yılda bir Irak dolaylarından gelen şeyhlerinin köyde tayin ettiği vekili toplumun lideridir. "Y" köyleri de "KA" lar gibi ağa köyleri olduklarından, muhtarlık mürşesi "KA" lara benzemektedir.

Din, dil ve eğitim

Din ve inançlar: "Z ve G" ler (İslam-Hanelî) dünya görüşü ve davranışlarında dinsel kural ve normlara saygılı olmakla beraber daha realist ve hoşgörüyü sahiptir. "K ve KA" lar (İslam-Şafî) herşeyden

* Yeni'dilerin yarandığı hikayelerine göre ilk utakım "Acler" şeklindedir.

önce Kur'an ve hadislere (Arap üf ve adetlerine) mutlak suretle uymak eğilimi ve mecburiyetini hissederek topluluklardır. Şehyler ve din adamları toplumsal örgütlenmede etkin rol oynamaktadır.

"AL" gurubu (İslam-Alevi), bölgedeki Suni guruplar tarafından İslam olarak kabul edilmemektedir. Bu nedenle, diğer guruplarla sosyal münasebeti azdır (Şehir merkezi ile yoğun ilişkileri var). Eskiden toplumsal hayatlarında önemli yeri olan dini liderlerinin (Dede) bugün otorite ve fonksiyonu çok azalmıştır; sadece hürmet edilen kişiler olarak dikkati çekmektedirler.

"Y" ler diğer guruplar tarafından "dinsiz ve putperest" olarak nitelenir. İnançlarına göre, *Melek Tavus Kaya* (Şeytan) önceleri en büyük melek iken, sonradan yüce varlık ile özdeşleşmiştir. Bu kuş yüce varlığın dünyada görüntüsüdür. Hazreti Davut, Şeyh Şemseddin, Muaviye oğlu Yezid, Şeyh Adi gibi kişiler de Melek Tavus veya yüce varlığın dünyada başka başka biçimlerde görüntüsüdürler.

Dil ve eğitim: "G ve AL" ların ana dili *türkçe*; "K, KA ve Y" lerin *kürçe* (*Kurmanj*); "Z" lerin *zazasadı**. "G ve AL" ların dışında kalan guruplarda çocuklar türkçeyi ilk okulda öğrenmektedir. Bu nedenle, türkçe bilme ile okula gitme oranı arasında yakın ilişki vardır. Bu guruplarda 7 ve yukarı yaşlarda erkeklerin toplam % 86.5, kadınların % 33.8 i türkçe bilmektedir. Türkçe bilen kadın oranı "Z ve K" lerde "KA ve Y" lerden daha yüksektir. "KA ve Y" köylerinin müşterek özelliği ağa koyu olmalarıdır.

Okuma ve yazma bilenlerin "G, AL ve K" lerde oranı sırayla % 72.3; 63.8; 55.7 dir. "Z, KA ve Y" lerde aynı oran sırayla % 35.6; 34.4; 26.2 ye düşmektedir. Sadece ağılık müessesesi ile birbirinden ayrılan "K ve KA" gurupları arasında, okur yazatlık oranlarında görülen önemli fark (% 55.7 - 34.4) ağılık kurumunun genel eğitime olumsuz etkisini desteklemektedir.

Sağlık ve tedavi

Sağlık ve hastalık evlajı: İncelenen guruplarda halkın sağlık ve hastalık ile ilgili görüşleri ve kaynaklarından aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir:

* Bazı yazarlara göre Zaza dil *türkçe*'nin bir lehçesidir. Şevketiyanî'ye göre ise, Kurmanj dili *asil türkçe*'dir; zaza'ca ayrı bir dildir. Makalemiz yazan ilimimizi desteklemiştir.

1) Hastalıklar için kullanılan terminoloji hastalık belirtilerine ve sebeplerine dayalıdır. Öksürük, mide ağrısı, göğüs ağrısı, çiçek çıkması, uşama, cin çarpması, nazar değmesi gibi.

2) "Hastalık" kavruğundan ilk anladıkları şey yüksek ateş, titreme ve uşama, ağrı ve sancı, bitkinlik, kan kaybetme veya tükürme gibi şiddetli belirtileri olan, yatağa düşüren ve bireyin sosyal hayatta statüsünü oynamasına izin vermeyen durumlardır.

3) Hastalık ve şikayetlerin birinci ve esas nedeni "Allah" ır. Kişinin kaderi Allah tarafından belirlenmiştir. Soğuk, sıcak, nazar, cin, mikrop ve benzeri nedenler ikinci derecededir; ve Allah'ın iradesinin yerine gelmesinde bunlar vasıtalaradır. Başka bir deyimle, hastalık ve şikayetler somut biyolojik olay olarak kabul edilmemektedir. İnsanın sosyal faaliyetleri, aklı ve bedeni eylemleri bir bütün olarak görülmekte (Kişi-çevre ilişkisi) ve hastalık durumları buna göre yorumlanmaktadır*.

4) İncelenen gruplarda sağlık hastalık anlayışı etemî olarak dünya geleneksel topluluklarına benzemektedir. Bununla beraber, tali elemanlarda bazı farklılıklardan söz edilebilir. Örneğin, kötü ruhlar veya ata ruhları inancının yerini batıda cin ve peri inancı almaktadır.

5) İncelenen gruplarda sağlık ve hastalık anlayışı ana çizgileriyle birbirine benzemektedir. Ancak, bazı noktalarda farklılaşma dikkati çekmektedir. "G ve AL" gruplarında tansiyon, kalp çarpması, dizanteri, tifo, kolera v.b. modern hastalık terimlerine oldukça sık rastlanılmaktadır. Diğer yerli gruplarında bunlardan bazılarına rastlanırsa bile yanlış kullanılmaktadır. Bunu "G ve AL" köylerinin kültür değişmesi açısından daha açık olmasına bağlamak mümkündür.

* Mektul anıvortığı alanında çabası toplumsal olarak geleneksel terimlerle hastalık anlayışını bu yöreğe aktırmaktadır:

"Sağlık, insan ile çevresi arasında ilişkilerin iyi ve düzenli olduğunu gösteren bir durumdur. Bireyin hastalığın belirlendiği köylerde (Gölcük ve Gökçe) aynı durumun hiç bir düzeyde görülmediği görülmüştür. Alın buldu, doğal hastalıklar; hasta veya çok ciddiye veylana bittik, dejenere hastalık ve diğer gibi benzeri belahere maruz kalmıştır. Tedavi eylemleri de buok mHollara köylerde yapıldığını yarıdan dejenere bir durumda veylana maruz yapılmaktadır (R. 9, 10, 11, 12).

Tedavi ve İzleme: İlk öakışta hastalık kavramının dışında bırakılan rahatsızlıkların tedavisi için hiç bir eylemde bulunulmadığı düşünülebilir. Bu gibi durumlarda da yerli ev ilaçları, dinsel ve büyüsel uygulamalar, eczahane ilaçları ve hatta doktorlara başvurma gibi çok yönlü davranışlar söz konusudur. Bununla beraber, hastalık sayılmayan basit rahatsızlıklarda tenini kolay, ucuz ve pratik ilaç ve usüllere öncelik verilmektedir.

Hastalık olarak nitelenen durumlarda, hastalık belirtileri ve şikayetleri aile gurubu üyeleri tarafından dikkatle gözlenmektedir. Aile ve akraba gurubu içindeki tecrübeli kişiler, hastalığın mahiyeti, sebebi ve sınıflandırılmasında güçlük çektiği zaman, köy içi veya köy dışında bilgisine güvenilen başkalarına danışılmaktadır. Hastalığın cinsi ve nedenleri (ilk teşhisi) bu şekilde saptanarak tedavinin yönü kararlaştırılmaktadır. Hastalıklar tedavi bakımından iki genel grupta toplanmaktadır:

- 1) Geleneksel tedaviceiler tarafından iyi edilebilen hastalıklar;
- 2) Modern hekimler tarafından iyi edilebilen hastalıklar.

Bu ayırım çoğu kez aile ve akraba gurubu seviyesinde yapılmaktadır.

İncelenen guruplarda hastanın teşhis ve tedavisinde rol oynayan unsurlar:

Kademe: 1	Kademe: 2
Hastanın teşhis ve tedavisine çabı harcanmaz. Bu mümkün olmaz ise ilâhî kademedeki tedavinin yönü bu unsurlarca belirlenir. Bazan büyüsel niyaset eden hâkimet ağılı memurlarına danışılır.	Bu kademeğe hastalar geleneksel ve modern tedavi olmak üzere ayrılarak gelir. Modern tıbbî kurumlardan sağlık emakları ve özel hekimlere müracaat çabı görülür.
<ol style="list-style-type: none"> a) Yerli ebeiler b) Ev ilaçları bilen kişiler c) Din adamları d) Hükümet ehni veya sağlık memuru. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Geleneksel tedaviceiler: <ol style="list-style-type: none"> a) Ocak-siyahet-hermal banyo-sunumun yerli ebe. 1) Şeyhler-büyüsel tedaviceiler 2) Modern tedaviceiler: <ol style="list-style-type: none"> a) Sağlık meşgî hekimleri b) Özel muayenehe hekimler c) Hastahane ve resmi klinikler

Nazar, cin, hüyu, üzüntü ve korku gibi nedenlere bağlanan hastalıkların çoğunda geleneksel tedaviler tedavinin temelini oluşturmaktadır. Bununla beraber, ikinci derecede ve yardımcı unsur olarak modern tedavi yolları da ihmal edilmemektedir.

Soğuk, sıcak, yiyecek ve içecekler, pislik (mikrop), yaralanma gibi doğal nedenlere bağlanan hastalıkları modern tedavi usüllerinin tedavi edebileceğine inanılmaktadır. Bu hastalar modern yonde tedaviye çalışırken, adak, kurban, zekat, sadaka, dua, muska gibi doğa üstü güçleri memnun etmeğe yönelen davranışlar da yardımcı mahiyette ihmal edilmez. Çünkü bu güçler kişiyi bu hastalıklara hassas kılmaktadır*.

Netice olarak, tedaviye ilişkin davranışların iki yönlü olduğu; bir taraf temel alındığında diğer tarafın ikinci derecede ve yardımcı nitelikte ihmal edilmediği; bir taraf için "eski, boğ, batıl, yanlış ve bilimsiz", diğer taraf için "modern, doğru ve bilimsel" ikilemi kullanılması ve buna göre yorumlanmasının sorunu aydınlatmadığı; iki yönlü davranışların bir amaca yöneldiği ve birbirini tamamlayan bir sistemi oluşturduğu; bu sistemin de sosyo kültürel sistemlere göre şekillendiğini söyleyebiliriz.

İncelenen guruplarda tedaviyi ilişkin davranışlar da birbirine benzemektedir. Sadece, "A1. ve G" gurupları, hastalık anlayışında görülen bazı farklılaşmaya paralel olarak, tali unsurlarda ayrıcalık göstermektedir.

Hastalıklardan korunma eylemleri de, tedavi gibi, toplum tarafından kabul edilen hastalık nedenlerini gidermek yada önlemek üzere sistemleşmiş davranışlar topluluğudur. Başka ifadeyle, kişi-tanrı; kişi-toplum; kişi-toprak; kişi-doğa üstü varlıklar; kişi-doğal unsurlar arasındaki ilişkileri yeniden düzenlemek veya denge durumunun devamını sağlamak amacıyla yönelmiş eylemlerdir. İncelenen gurupların hastalıklardan korunmaya dair davranışları da ana çizgileriyle birbirine benzemektedir. Sadece, kültür değişmesi sürecine uygun olarak bazı küçük farklar göze çarpmaktadır.

* İslam dinindeki bazı unsurların bu görüş ve anlayışa baskıyı uygulamalarıdır. İslam inancında Allah herşeyi bilir ve herşey O'nun iradesine göre olur; İslam dininde cin ve peri gibi ruhsal varlıklar da kabul edilmektedir.

Sosyal tesisler

Sosyal tesisler toplumun müşterek ihtiyaçlarını karşılayan kültür elemanlarıdır. Bu sebeple, gurupların kültür özelliklerini ve guruplar arası farkları yansıtır.

"G ve M." lerde diğerlerinden farklı sosyal tesisler dikkati çekmektedir. Bunlarda kooperatif, köy kahvehaneleri ve köy bakkalları bulunmaktadır. Okulun ve köy öğretmenlerinin toplumsal yaşantılarında yeri önemlidir. Köy sorunlarına öğretmen katılır ve karar vermede etkin rol oynar.

"Z." gurubu köylerinde cami ve din hocasına seyrek rastlanmaktadır. Bu gurupta erkeklerin bir araya gelmesini mümkün kılan sosyal tesislerin gelişmemesi önemlidir. Bu, dağınık yerleşme tipi; mahalleler arası rekabet ve mücadele; toplum hayatında İslamiyete dair bilgi ve değerlerin diğer guruplar ölçüsünde etkinlik kazanmaması gibi nedenlere bağlanabilir. Bu gurupta, okul ve öğretmenin farklı bir rolü vardır. Yerleşim tarzı ve başka sosyal tesislerin bulunmaması yüzünden okul bir dereceye kadar devlet-köylü ilişkilerinde bağ olma görevini yerine getirmektedir.

"K ve KA" larda camiler erkeklerin toplanma yeridir. "KA" gurubunda ağaçlı odası ikinci bir toplanma yeri olarak dikkati çekmektedir.

KAYNAKLAR:

- 1 Darkot, B., "Diyarbakır ve Siirt, "maddeleri, *İslam Anıtl. C. 3*, s. 601-605 ve C. 10, s. 619-621.
- 2 Kırmıoğlu, M.F., "Diyarbakır" maddesi: *Türk Anıtl. C. 13* s. 378-85.
- 3 Sözer, A.N. *Diyarbakır Harzau*, 1969, Ankara.
- 4 Erdentuğ, N., "Türkiye geleneksel toplumlarında (kültüründe) kültür değişimleri", *Antropoloji Derg. D.T.C.F.* yayını, C. 4, s. 71-79.
- 5 ———, *Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropolojik (Etnolojik) incelemeler*, 1972, Ankara.

- 6 Yasa, I., *Hasanoğlan Köyü İstima ve İhtivaı Tapısı*, 1954, Anık.
- 7 Stirling, P., *A Turkish Village*, 1963, London.
- 8 Mead, M., *Cultural Patterns and Technical Change*, Unesco, A Mentor book, 1961.
- 9 Read, M., *Culture, Health and Disease; Social and cultural influences on health programmes in developing countries*, 1966, Lond.
- 10 Adair, J., ve ark., "Patterns of health and diseases among the Navahos", *Ann. Amer. Acad. Polit. Soc. Sci.*, 1957, 311.
- 11 Opler, M.E., "The cultural defination of illness in village India", *Human Org.*, 22.
- 12 Türkdogan, O., *Duğu Anadolu'da Sağlık-Hastalık Sistemine Topolamıal Araştırması*, 1972, Erzurum.
- 13 *Türkiye Nüfus Araştırması*, 1966-1970, Ankara.
- 14 Tütengil, C.O., *Az Gelişimin Sosyolojisi*, 1971, Ankara.